

## РИТОРИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ЧИННИК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В СУСПІЛЬСТВІ

**Онуфрієнко Г.С.,**  
доктор філософії  
у філологічних науках, доцент  
Запорізького юридичного  
інституту МВС України

XXI століття ще чекає на свої відкриття, проте з усією очевидністю та глобальністю виявляється одна із найхарактерніших прикмет нового часу - зростання комунікативно-діяльнісних потреб членів соціуму, хоча фактори, якими стимулюється активне спілкування тих чи інших комунікантів, є далеко не однорідними: від придбання мобільного телефону, зокрема, до участі у передвибірній кампанії.

Основна кількість сучасних професій - професії мовленнєві. А це означає, що життя суспільства не може відбуватися без мови, бо ґрунтується на винаході думок, виражених у мовленні (Ю.В. Рождественський). Більше того, відомо, що на ринку праці кількість спеціальностей, що передбачають кваліфіковану мовну/мовленнєву підготовку, швидко зростає, а це в свою чергу обумовлює додаткове введення в систему освіти дисциплін, спрямованих на формування комунікативних навиків.

За формування комуніканта у відповідь на соціальне замовлення завжди відповідала та продовжує відповідати «риторика як наука про умови та форми ефективної комунікації» [1, с.364]. За своєю природою риторика є винятковою: як фенікс вона відроджується через століття «з давнього риторичного пилу». Виникнувши за часів Давньої Греції і набувши там статусу дисципліни, якою визначається вищий ступінь освіченості, вона квітнула і в Давньому Римі, і в країнах середньовічної Європи, і в Росії.

Сьогодні завданнями національної освіти в Україні визначається нагальна потреба «вписати» давню науку в систему сучасних навчальних дисциплін, адаптувати її категоріальний апарат до нової змістової бази, оптимально використати її спадщину. Завдання, безумовно, є складним, однак розв'язуваним.

Риторика у широкому розумінні являє собою методологію гуманітарних знань, культурні засади знань та соціальної дійсності і, будучи певним типом філологічного світогляду, що входить обов'язковим компонентом до духовної культури людської цивілізації, дозволяє особистості бути громадянином правового суспільства і визначати доцільність у відповідності до комунікативної ситуації словесних форм думок, а також скеровувати свої мисленнєво-мовленнєві дії у майбутньому.

Проблема комунікативної культури, її сутності, чинників, суспільних функцій та інтелектуального навантаження з давніх часів непокоїла суспільство, бо ж за конкретним мовленням (а говорить, як доведено, не просто людина - говорить її особистість!) дешифрується особистість мовця, іноді навіть усупереч його бажанню. Саме тому в державах із високим рівнем розвитку юриспруденції існує право відмовитися від показань без адвоката, тобто є право не вступати в мовленнєву комунікацію.

Цільових установок комунікації існує безліч, бо вони проєктують різноманітні потреби людини комунікативно впливати на інших: бажання або переконати у чомусь, або примусити зробити певний вчинок, або викликати певну емоцію чи спонукати до прийняття рішення тощо. Разом із тим дійсність подає приклади таких цільових установок мовлення, які не є у прямому розумінні слова комунікативними (пригадаймо, зокрема, ситуації, коли ув'язнений в одиночній камері вимовляє тексти вголос, аби не втратити розум або не забути рідної мови). Безперечним є факт, що кожній із цільових установок притаманні власне лінгвістичні та парадінгвістичні засоби вираження, починаючи зі структури тексту, відбору лексики та завершуючи інтонаційним малюнком, мімікою, жестами, мовою очей. При цьому кожна цільова установка має бути «вбраною» мовцем в «одяг моральності», тобто бути позбавленою свідомої установки на дезінформацію, неправду, оману, фальш, наклеп, невідповідність власним думкам, інакше створюються неправдиві тексти і в кінцевому рахунку так звана псевдокультура.

Мовлення фахівця покликане бути таким, щоб у ньому виявлявся високий рівень його професійної компетентності. Велику роль грають і родинне виховання, і рівень освіченості, і ерудиція, і вміння логічно мислити та аналізувати, робити виважені висновки. Тому прикро, коли гласність вітчизняними засобами масової інформації, на які покладено професійний обов'язок - точно втілювати (реалізувати) мовленнєву норму, розуміється як можливість говорити в ефірі за принципом «хто як хоче» і «хто як уміє».

Ступінь володіння рідною мовою (а рідну мову треба вчити все життя!) має зростати з року в рік, при цьому не повинна ігноруватися вимога основного закону держави - знати державну мову. Усвідомимо в зазначеному контексті дані Запорізького облстатуправління, отримані під час перепису населення 2001 року, за яким в області мешкають представники понад 130 національностей. Поміж них найбільш чисельні: українці - 1364,1 тис. (70,8%); росіяни - 476,7 (24,7); болгари - 27,8 (1,4); білоруси - 12,7 (0,7); вірмени - 6,4 (0,3); татари - 5,2 (0,3); євреї - 4,4 (0,2); грузини - 3,9 (0,2); азербайджанці - 2,5 (0,1); молдовани - 2,5 (0,1); німці - 2,2 (0,1); греки - 2,2 (0,1); цигани - 1,9 (0,1); поляки - 1,8 (0,1). При цьому вважають рідною

	Мову своєї національності	Українську	Російську	Іншу
Українці	68,8		30,9	0,3
Росіяни	95,3	4,4		0,3
Болгари	31,8	6,1	61,8	0,3
Білоруси	15,9	12,5	71,0	0,6
Вірмени	49,0	4,1	45,8	1,1
Татари	36,7	4,8	57,2	1,3
Євреї	2,3	7,2	89,9	0,6
Грузини	30,6	5,6	62,6	1,2
Азербайджанці	50,8	5,2	40,6	3,4
Молдовани	27,9	17,0	54,1	1,0
Німці	6,2	13,3	80,3	0,2
Греки	5,0	15,2	79,1	0,7
Цигани	69,7	8,8	20,3	1,2
Поляки	4,0	38,0	56,8	1,2

Оскільки для вираження думок мовець використовує всі рівні мовної структури, постільки йому, щоб правильно висловлюватися насамперед рідною мовою, а в межах офіційних та професійних ситуацій спілкуватись обов'язово і державною, треба опанувати:

- фонетико-стилістичний рівень: вимову слів, правильне (затверджене мовним кодексом) наголошення;
- граматико-стилістичний рівень: граматичну форму слів згідно з контекстом;
- лексико-стилістичний: доречне використання слів або словосполучень;
- синтактико-стилістичний: правила розташування слова в реченні;
- стилістичний рівень надфразової єдності: правила конструювання зв'язного тексту з певного набору речень;
- стилістичний рівень інтонаційного малюнка: засоби (можливості) голосу в переданні необхідної інтонації.

Зрозуміло, що для писемного мовлення перша й останні позиції нерелевантні. Але досвідом доводиться, що помилки на одному рівні мовної системи автоматично супроводжуються помилками на інших. Людині конкретну мову дано не від природи, вона опановує її в процесі комунікації: генетично людині дано лише мовну здатність (competence), а не її реалізацію (performance), тому, якщо дитина з дитинства перебуває у стилістично чистому середовищі, в її мовленні якнайменше помилок. Проте ця ідеальна ситуація надто рідко трапляється в сучасному житті. Ось чому багатьом припадає на долю заповнювати прогалини («білі плями») в освіті із запізненням на кілька років.

Таким чином, проблемою культури мовленнєвої поведінки в суспільстві охоплено культурологічний простір як мінімум навколо чотирьох питань:

1. Для чого (з якою метою) говоримо? (мета мовлення).

2. Що прагнемо цим сказати? (задумки промови, сутність інформації).
3. Якими засобами це робимо? (текст, паралінгвістичні засоби).
4. Якою є реакція слухачів або співрозмовників на наше мовлення? (адекватність реакції слухачів на поставлену мовцем мету).

Ієрархією питань висвітлюється системна структура мовленнєвої комунікації у кожному конкретний її момент. Зрозуміло, що мету мовлення, спілкування треба досягати, інакше воно взагалі втрачає сенс. Мовленням створюється й імідж оратора, який залежить також і від аудиторії слухачів, предмета мовлення, типу мовлення. Науковцями доведено, що в акті мовленнєвої творчості фокусуються три категорії:

- 1) риторичний логос (аргументація, пов'язана із розумінням дійсності);
- 2) риторичний пафос (емоції оратора: героїчний пафос, сентиментальний, романтичний, натуралістичний, іронічний);
- 3) риторичний етос (категорія довір'я, яке визначається статусом, іміджем, доброчинністю, шляхетністю й почуттям справедливості мовця).

Ігнорування хоч однієї з цих категорій вочевидь знижує рейтинг оратора насамперед як професіонала в певній галузі науки, техніки, культури.

Отже, сучасним станом культури суспільства актуалізовано проблему риторичної освіченості, яка є чинником комунікативної культури суспільства і нації. За нашими спостереженнями, успішність вербального спілкування залежить від гармонії комунікантів, що в свою чергу визначається принципом співпраці, який було сформульовано Г.Грайсом: твій комунікативний внесок має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрям) цього діалогу. Відтак закономірності успішного спілкування повинні шукатися не тільки в мовних структурах та інтралінгвістичних системах, але й глибше - в певних мисленнєвих та соціально-психологічних закономірностях, що лежать в основі спілкування, бо знань правил граматики та словникового запасу недостатньо для організації грамотного, ефективного спілкування. Перенесення всіх теоретичних засад ефективного переконуючого спілкування на рівень дидактичних методів, методичних прийомів, організаційних форм дозволяє виявити практичний потенціал комунікативно-культурологічних категорій риторики як науки. У цьому контексті набуває реального й перспективного значення відповідна освіта, яку не можна здобути без відповідної навчальної літератури.

Автором розроблено концепцію риторичної освіти молоді, що навчається в юридичних цивільних та відомчих навчальних закладах України, яку лаконічно презентовано у навчальній програмі [2], апробовано й реалізовано у дидактичних матеріалах [3] та ґрунтовному навчальному посібнику [4], в основу якого покладено найефективніший дидактичний принцип - алгоритм діяльнісного підходу у навчанні. Як один із перших ґрунтовних навчальних посібників нового покоління, він в оригінальний спосіб систематизовано висвітлює основоположні поняття та категорії навчальної дисципліни «Риторика», чим забезпечується активна технологія здобуття знань та високий ступінь мотивації навчальної діяльності. Посібник має чітко визначену професійну спрямованість і є основною частиною розробленого автором комплексу навчальних матеріалів з риторики для юристів. Складається посібник з 9 одномодельних розділів, короткого тлумачного словника та покажчика власних імен. Поліфункційні завдання до актуальних матеріалів першоджерел спрямовані на розвиток і вдосконалення комунікативної компетенції та піднесення культури переконання й культури мовлення. Посібник покликаний допомогти самоактуалізуватись і курсантові, і фахівцеві, і пересічному читачеві завдяки риторичній освіченості та посилити знаннями комунікативну інтуїцію й досягти вершин свого професійного потенціалу.

Опанування законів риторики, за якими організовується та скеровується мисленнєво-мовленнєва діяльність, з'ясування правил культурного спілкування для мовця і слухача й параметрів техніки мовлення, оволодіння в системі й окремо видами мовленнєвого впливу (інформування, переконання, навіювання) та риторичними методами аргументування, засвоєння норм мовленнєвого етикету й відкриття для себе секретів успіху в професійно-службовому спілкуванні, усвідомлення традицій різних

шкіл красномовства і особливостей судової риторики в історичному просторі, розуміння принципів безконфліктного спілкування і знання прийомів активізації уваги слухачів, - усе це надасть здобувачам вищої юридичної освіти реальних можливостей досконало користуватися вербальною зброєю, якою і є слово, і як знаряддям праці, і як засобом отримання й обміну інформації, і як засобом впливу на слухача, співрозмовника. В юристів знання з риторики скеровують розвиток пріоритетних духовних цінностей, якими є інтелектуальна самостійність та оперативність мислення, здатність до творчого пошуку різних імовірних варіантів розв'язання проблеми та вміння обгрунтовано й логічно подавати інформацію, забезпечуючи її достатньою системою аргументів, уміння цивілізовано переконувати та спростовувати думки опонента, навички культурної комунікації та мовленнєвої культури. Сформовані риторичні вміння допоможуть з гідністю долати проблеми і труднощі спілкування, досконало, ефективно й відповідно до законів національної логосфери володіти мовними ресурсами при створенні текстів, різних за метою, завданнями, жанрами.

Зміст і будова посібника зумовлені його новаційною й цілісною концепцією, основоположними чинниками якої обрано: ціннісну парадигму риторики та її поліфункційність як навчальної дисципліни; активну технологію засвоєння риторичних категорій і понять у перспективі сучасної педагогіки розвитку та високий ступінь мотивації навчальної діяльності, забезпеченої насамперед її чітко визначеною професійною зорієнтованістю; етапність у формуванні самостійної та ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності засобами чітких, творчих, новаційних дидактичних завдань і різноманітних наукових першоджерел (у т.ч. давніх і рідкісних видань) та оригінальність і багатство ілюстраційного поля посібника; практичну спрямованість посібника у площину культури спілкування, ораторської і мовленнєвої культури юриста й відповідність пізнавальним, віковим, професійним інтересам, можливостям його реальних і потенційних користувачів; високий просвітницький, гуманістичний, лінгвокультурологічний та виховний потенціал завдань.

Висвітлення теоретичних питань через призму практичних завдань оптимально інтенсифікує розвиваючу навчальну діяльність. Матеріали посібника реалізують алгоритм діяльнісного підходу у навчанні, що передбачає керованість процесом формування діяльності засвоєння як механізму всіх набутків курсанта (студента, слухача), спланованих цілями навчання, а саме - самостійну роботу в активному здобутті нових знань і формуванні та вдосконаленні вмінь, а не механічне запам'ятовування «готових» тверджень, відчужених від мисленнєвої діяльності, що формує їх зміст. Посібник скеровує й коригує мисленнєво-мовленнєву діяльність, активно розвиваючи творчі здібності.

Структурна організація посібника дозволила охопити його змістом усі вагомні аспекти загальної і прикладної риторики. Головною структурною одиницею його є розділ. Функційне структурування навчальної діяльності у межах як розділів, так і всього посібника спонукає до активного пошуку нових знань завдяки трьом взаємопов'язаним видам діяльності (теоретичної, практичної, комунікативної), а проблемні ситуації формують, коригують і вдосконалюють самостійність, аналітичність та критичність мислення.

Кожен з дев'яти розділів посібника побудовано за однією моделлю, складовими якої є: перелік логічно пов'язаних питань і проблем, які розв'язуються; термінологічний апарат розділу, який містить терміни, що номінують основоположні концепти теми; система творчих дидактичних завдань за логікою змісту розділу (кожне супроводжується відповідним графічним символом для якнайшвидшого скерування напряму мисленнєво-мовленнєвої діяльності); резюме, призначене для самоконтролю та самокорекції читача і репрезентоване трьома взаємопов'язаними рубриками: «*Чи усвідомили Ви, що...*» (квінтесенція змісту розділу як узагальнення здобутих знань); «*Чи знаєте Ви, що...*» (цікава та цінна додаткова інформація стосовно висвітлюваних у розділі питань, чого часто потребує професійна діяльність юриста), «*Чи переконані Ви, що...*» (узагальнення власних роздумів над певними твердженнями і внаслідок цього відшліфовування вмінь та навичок переконання і спростування). До найскладніших завдань з метою вчасної орієнтації, самокорекції й самоконтролю наведено ключі. Після розділів розміщено термінологічний

словник з дефініціями, укладений на основі сучасних авторитетних лексикографічних і довідкових джерел, а також іменний покажчик і список літератури.

Джерельний матеріал до деяких завдань наведено мовою оригіналу, зокрема російською, що дозволяє одночасно організувати мисленнєву діяльність курсанта (студента, слухача) засобами кількох споріднених мов, активно розвинути перекладацькі навички й уміння оперативно, якісно і згідно з національними мовними нормами трансформувати іншомовну інформацію в україномовну, уникаючи інтерференційних помилок, що разом і формує білінгвальну комунікативну компетенцію вузівської молоді.

Отже, риторика як навчальна дисципліна дозволяє формувати у закладах вищої освіти особистість фахівця XXI ст., прогнозований портрет якого моделюється такими ризиками, як усебічна освіченість, креативне мислення, високий рівень професійної, соціокультурної та комунікативної компетенції, що і надає нового, життєдайного імпульсу розвитку комунікативної культури суспільства як регулятивної та стабілізуючої сили, якою і визначається в цілому комунікативна культура нації.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гиндин С.И. Риторика и проблемы структуры текста / Общая риторика. - М., 1986.
2. Риторика. Програма курсу для курсантів і слухачів відомчих вищих закладів юридичної освіти / Укл. Г.С. Онуфрієнко. - Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 1997. - 24с.
3. Риторика/ Дидактичні матеріали з мовних та культурологічних дисциплін для курсантів і студентів вищих закладів освіти МВС України / За заг. ред. Г.С. Онуфрієнко. - Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000.-С.67-84.
4. Онуфрієнко Г. Риторика у практичних завданнях для юристів: Навчальний посібник. - Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2002. - 307с.

### **АЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 80-Х - 90-Х РОКІВ ХХ СТ.**

**Хом'як О.І.**

Людина пізнає світ певною мовою, тому і відтворення загальної картини світу залежить від її структури та моделей, що виражають особливості освоєння дійсності: національну самобутність, ментальний рівень народу, позитивні знання, помилкові думки, ілюзії життєвого досвіду. Отже, мова закріплює й виражає сукупність найскладніших відношень і явищ реальності та безпосередньо функціонує у двох процесах, пов'язаних з картиною світу: формування мовної картини світу та вираження і пояснення інших картин світу за допомогою відповідної лексики.

Думка про існування особливого мовного «світобачення» як особливої роботи духу була сформульована В. Гумбольдтом на початку XIX ст. Вводячи цей термін, вчений зосередив увагу на тому, що «мова - це світ, який лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини», це «не просто засіб обміну, що служить взаєморозумінню, а справді світ, який внутрішня робота духовної сили покликана поставити між собою і предметами» [6;304,171]. Вчений намагався осмислити світ мови шляхом зіставлення його зі світом предметів (об'єктивною дійсністю) і внутрішнім світом людини (суб'єктивною дійсністю, що поділяється на внутрішню - чуттєві враження, діяльність духу - і зовнішню - артикульовані звуки).

Сучасні дослідження мовної картини світу відбуваються згідно з гіпотезою лінгвістичної відносності, авторами якої вважаються Е. Сепір, Б. Уорф, Л. Вайсгербер. Зокрема, у концепції Б. Уорфа наголошується на сприйнятті світу, оточуючої дійсності з позиції мови, згідно з мовною традицією. Завдяки мові світ, що становить пошук відчуттів, хаос сприйнятих, впорядковується. Через словесні образи та мовні моделі, що грають роль особливих форм пізнання та осмислення реальності, відбувається додаткове бачення світу. Словесний образ поєднується з понятійним, лінгвістичне моделювання світу з логічним його відображенням, вносячи свої корективи і доповнення в гаму мисленнєвих відобра-